

TALLINNA ÜLIKOOLI PEDAGOOGILINE SEMINAR

Alushariduse osakond

Elise Joandi

**LAPSE KÄITUMISE ERIPÄRA LEINA SITUATSIOONIS JA ÕPETAJA
ROLL LAPSE ABISTAMISEL**

Lõputöö

Juhendaja: Gerta Sooserv, MA

Tallinn 2014

ANNOTATSIOON

Tallinna Ülikooli Pedagoogiline Seminar

Osakond: Alushariduse osakond	
Töö pealkiri: Lapse käitumise eripära leina situatsioonis ja õpetaja roll lapse abistamisel	
Kuu ja aasta: Mai 2014	Lehekülgede arv 37
Referaat	
<p>Käesoleva töö uurimisprobleemiks on leina käsitlemine lasteaias, millele pööratakse teenimatult vähe tähelepanu, võrreldes tähtsusega meie hingetervisele. Lasteaiaõpetajatel on vähene teadlikkus lapse leina eripärast ja leina leevendamise võimalustest.</p> <p>Töö eesmärgiks on välja selgitada lapse käitumise eripära leina situatsioonis ja lasteaiaõpetaja lähenemised lapse abistamisel.</p> <p>Lõputöö uurimisküsimuseteks on millisena väljendub lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda? Kuidas saab õpetaja toetada psühholoogiliselt last leina ajal?</p> <p>Töö koosneb kolmest peatükist. Teoreetilises osas on käsitletud leina olemust ja selle ilmingute ja reaktsioonide eripära lapsel ning emotsionaal-psühholoogilise toe tähtsusest leinaperioodil, mida saab õpetaja lapsele pakkuda. Teine peatükk käsitleb uurimuse metoodikat ja kolmandas antakse ülevaade uurimistulemustest ning tehakse järeldused. Enim toetatakse järgnevatele autoritele: A. Dyregrov, V. Kast, S. Arro, M. Ivanova, R. Raielo. Kasutatud kirjandust on 29, sealhulgas 4 võõrkeelsed.</p> <p>Andmete kogumismeetodina kasutati intervjuud, mis võimaldab koguda informatsiooni üksikisiku tunnete ja käitumise kohta. Uurimuse valimiks osutus sihipärase valimi kaudu Tallinna lasteade õpetajad, kellel on kogemus leinas oleva lapsega. Valimi moodustamise kriteeriumiks oli asjaolu, et õpetaja rühmas on olnud või on laps, kes on kaotanud oma lähedase.</p> <p>Uurimistulemustest selgus, lasteaiaõpetajad peavad oluliseks leina teema käsitlemist lasteaias, kuid üldjuhul tehakse seda alles kriisiolukordades. Enamus õpetajaid hindasid oma teadmisi kriisiolukorras käitumises vähesteks, õpetajad tõdesid, et olukorra paremaks muutmiseks tuleks lasteaiaõpetajatel läbida vastavad koolitused ja tutvuda kirjandusega.</p> <p>Lapse käitumises märkasid õpetajad nutuhooge, igatsust, raevu, endasse tõmbumist, keskendumisvõime halvenemist ja raskendatud toimetuekut igapäeva tegevustes. Õpetajad pidasid olulisemaks pakkuda lapsele emotsionaalset tuge ja võimalust rääkida olukorrast.</p>	
Võtmesõnad: laps, lein, käitumine leinas, õpetaja, toetamine	
Keywords: child, grief, mourning behavior, teacher, support	
Säilitamise koht: Tallinna Ülikooli Pedagoogilise Seminari raamatukogu	
Töö autor: Elise Joandi	allkiri
Kaitsmisele lubatud: Juhendaja: Gerta Sooserv	allkiri:

ANNOTATION

Tallinn University Pedagogical College

Department of Pre-school Education

Title: Behavior of the Child and the Teacher's Role in the Child's Grief Situation

Month and year: May 2014

Number of pages 37

Summary

In this diploma paper the research problem is the treatment of mourning in kindergarten, which has been given an undeservedly little attention compared to the importance of our soul's health. Kindergarten teachers have the lack of awareness of the specific nature of the child's grief and mourning alleviation options.

Our goal is to identify the specific nature of the child's behavior in situations of grief and kindergarten teacher's approaches to help the child.

The research questions of the paper are: How is the child's behavior expressed in a situation of grief, and after that? How can a teacher psychologically support children during the mourning?

The work consists of three chapters. Theoretical part discusses the nature and manifestations of grief and emotional reactions to the specific nature of the child and the importance of psychological support during the period of mourning, which the teacher can provide a child. The second chapter deals with the methodology of the study, and the third provides an overview of research findings and conclusions are drawn. Theoretical part is based on the following authors: A. Dyregrov, V. Box, S. Arro, M. Ivanova, R. Raielo. There are 29 resources, 4 of them in a foreign language.

For data gathering method interviews were used, it enabled to gather information about an individual's feelings and behavior. The study sample was targeted through Tallinn kindergarten teachers who have experience of child's grief. Sample selection criterion was that in the teacher's group there has been a child who has lost their loved ones.

The survey concluded that kindergarten teachers consider it essential to address the issue of grief in kindergarten, but generally this is done only in crisis situations. Most of the teachers rated their knowledge of the behavior inadequate in crisis situations, the teachers agreed that the situation should change to better if the kindergarten teachers undergo training and become familiar with literature.

In the child behavior the teachers noticed crying, longing, rage, retreat into themselves, to concentrate and difficulties in coping to carry out daily activities. Teachers considered it important to provide emotional support to the child and the opportunity to talk about the situation.

Keywords: child, grief, mourning behavior, teacher, support

Võtmesõnad: laps, lein, käitumine leinas, õpetaja, toetamine

Deposited: Library of Tallinn University Pedagogical College

Author: Elise Joandi

signature:

Accepted:

Mentor: Gerta Sooserv MA

signature:

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
1. PEDAGOOGILISED LÄHENEMISED LEINA SITUATSIOONIS LAPSELE	7
1.1. Leina olemus ja selle ilmingute eripära lapsel	7
1.1.1. Leina olemus ja staadiumid	7
1.1.2. Leina eripära ja käitumisreaktsioonid lapsel	9
1.2. Emotsionaal-psühholoogilise toe tähtsus leinaperioodil.....	11
1.3. Lasteaiaõpetaja kui lapse abistaja leina ajal.....	12
1.3.1. Õpetaja käitumine leina situatsioonis.....	12
1.3.2. Tegevused lapse leina leevendamiseks	14
2. UURIMUSE EESMÄRK JA METOODIKA	18
2.1. Uurimistöö eesmärk ja uurimisküsimused.....	18
2.2. Valimi koostamine ja kirjeldus	18
2.3. Meetodi valik ja kirjeldus	18
2.4. Uurimisprotseduuri kirjeldus	19
3. UURIMUSTULEMUSTE ANALÜÜS	20
3.1. Üldandmed	20
3.2. Lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda.....	21
3.3. Lasteaiaõpetaja roll lapse leina psühholoogiliseks toetamisel.....	26
3.4. Arutelu	31
KOKKUVÕTE.....	33
KASUTATUD KIRJANDUS	35
Lisa 1. Intervjuu küsimused	37

SISSEJUHATUS

Surm on elu loomulik osa ja varem või hiljem tuleb kõigil inimestel sellega kokku puutuda. Surma lõplikkus tekitab väga suure kaotustunde ja sellele järgneb pikk piinav leinaprotsess, millega inimene kohaneb ja õpib selle kaotusega elama. Leina elavad inimesed väga erinevalt läbi ja selle mõttega harjumine võtab erinevalt aega. Leina mitte läbielamine võib last mõjutada tulevikus väga erinevatel viisidel.

Lähedase inimese kaotus on inimesele kõige suuremaks kaotuseks, sama traumeeriv võib olla ka sõbra või lemmiklooma kaotus. Haigus, lahusolek ja lähedase sugulase kadunuks jäämine võivad põhjustada samasugust traumat, eriti kui need juhtuvad ootamatult või on pikaajalised (Chazan, Laing jt, 2001).

Surmateadlikkuse käsitlemine tõstab aga paratamatu vajaduse käsitleda surma ka inimese igapäevaelu taustal (Moor, 2003.) Leinast ei räägita üldjuhul, inimesed kardavad seda teha, kuna ei tea, mida öelda ja kuidas toetada leinajat. Unustatakse, et leinaja vajab tuge ja toetust sel perioodil. Sageli jäetakse lapse lein tahaplaanile, kuna täiskasvanud on tegevuses oma tunnetega ja ei arva, et laps elab leina samuti väga raskelt läbi, mis väljendub tema erinevates reaktsioonides.

Kui peres on lein, saab suureks abiks olla lasteaiaõpetaja, kes toetab last ja aitab tal leinaga toime tulla. Autor peab oluliseks, et õpetaja oskaks mõista ja aidata lapsi rasketes olukordades. Lapsed saavad paremini hakkama, kui nende läheduses olevatel täiskasvanutel on vastavaid teadmisi. Õpetaja peab teadma, kuidas aidata last ja milliseid võtteid kasutada lapse leina leevendamiseks. Seni on uuritud vaid lapse leina emotsioonide tasandil ja leina leevendamine on jäetud tahaplaanile.

Uurimisprobleem tuleneb lapse leina eripärast ja õpetaja psühholoogilise toe tähtsusest lapse leina perioodil. Oluline on teada saada lasteaiaõpetajate käitumise oskustest lapse leina olukorras ning selle leevendamise võimalustest.

Uurimusküsimused:

- Millisena väljendub lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda?
- Kuidas saab õpetaja psühholoogiliselt toetada last leina ajal?

Lõputöö eesmärgiks on välja selgitada lapse käitumise eripära leina situatsioonis ja lasteaiaõpetaja lähenemised lapsed abistamisel.

Lõputöö koosneb kolmest peatükist, selle alapeatükkidest ning alateemadest. Esimene peatükk koosneb alateemadest, lapse leina iseärasustest ja lasteaiaõpetaja toetava käitumise tähtsusest. Teine peatükk kirjeldab uurimismetoodikat ja toob esile uuritava kontingendi. Kolmas peatükk sisaldab uurimistulemuste analüüsi sellest tulenevaid järeldusi.

Enim on refereeritud järgmisi autoreid: M. Ivanova, R. Raielo, S. Niemelä, S. Arro, E. Jakobson. Kokku on töös kasutatud 29 kirjanduslikku allikat, neist 4 on võõrkeelset.

Varasemalt on samal teemal kirjutanud oma lõputööd TPSi Alushariduse ja täiendusõppe osakonnast Liis Männik „Surm ja lein läbi lapse silmade“ (2002). Katrin Arusaar (2007), „Leina teema käsitlemine lasteaias“ ning 2008.a kirjutas oma diplomitöös Maarja Urke „Lapse reaktsioonid leinasituatsioonis“.

Märksõnad: laps, lein, käitumine leinas, õpetaja, lapse toetamine.

1. PEDAGOOGILISED LÄHENEMISED LEINA SITUATSIOONIS LAPSELE

Õpetaja ülesandeks on olla hooliv ja säilitada lapse konfidentsiaalsus tema heaolu puudutavates küsimustes. Üks selliseid olukordi on lapse toetamine leina situatsioonis.

1.1. Leina olemus ja selle ilmingute eripära lapsel

Lapse lein on erinev täiskasvanute omast, sageli varjatud, kuid mõjutab lapsi pikka aega. Lapsed mõistavad surma vanuseliselt erinevalt. Laps ei ole mitte kunagi liiga väike, et tajuda muutusi enda ümber.

Lapsed ei oska sageli oma segaseid tundeid kirjeldada, seega on täiskavanul neid raske mõista. Enamasti jäävad leinavad lapsed üksi - täiskasvanud on oma tunnete ja tegevustega hõivatud ja seega jäävad lapsed tähelepanuta. Surma ei tuleks laste eest varjata, pigem on tarvis aidata neil õppida elama surmaga samas maailmas. Olenemata selles, kas laps räägib surmast või mitte on ta esimest korda surmaga silmitsi seistes segaduses ja vajab täiskasvanu abi. (Arro, 2009). Leinaga toimetulekuks vajab eelkõige laps turvalisust, mõistmist ja võimalust oma tundeid sobival ning eakohasel viisil väljendada. Leina ja surma tuleks lastega käsitleda nende vanust arvestades, ilma varjamiseta ja ettevalmistatult kaasata neid rituaalidesse.

1.1.1. Leina olemus ja staadiumid

Lein on normaalne reaktsioon kaotusele. Inimesed kogevad kaotusvalu, kui neilt võetakse midagi ära, kas siis füüsilise kaotuse või sümboolse ehk sotsiaalse kaotuse korral. Lein on reaktsioon kaotusvalule. Inimene tunneb leina üldjuhul lähedase surma puhul, kuid samalaadne protsess võib toimuda ka teistsuguste kaotuste puhul, nagu lahutus, enda või teise haigus, sõprussuhte katkemine või võõrasse keskkonda kolimine. Tegemist on piinarikka protsessiga, mis aitab meil kohaneda kaotusega. Leinatakse seda, mis oli ja enam kunagi ei tule. Leinajate maailm muutub, nad vajavad tuge leidmaks oma kohta uues maailmas. (Kaplan, 2004; Hiimäe & Kivisaar, 2011.)

Lein algab spontaanselt, kui inimene kogeb oma elus suurt kaotust - nii suurt, et tundub nagu kaotaks osa iseendast. Hetked, mil ei suudeta mõelda millestki muust ja otsitakse meeletult mingit moodust, kuidas saada oma armastatud inimene tagasi. Inimene nutab leinas, kuna tunneb end siis natukene paremini. Mõneks ajaks suudetakse mõtted

suunata teistele asjadele, kuid siis tuleb jälle valusööst ja tsükel algab uuesti. (Presaud 2009; Hiimäe & Kivisaar, 2011.)

Leinamise juures on siiski näha seaduspärasusi, leinamisprotsessi võib jagada tinglikult nelja faasi, neist igalühel on iseloomulikud kindlad reaktsioonid. Leinafaasid võivad üksteisega kattuda või mitte olla selgelt eristatavad.

Leina esimeseks faasiks on lähedasi haarav šokk ja olukorra mitteuskumine - esialgne reaktsioon kaotusele on pingeline ja suhteliselt lühiajaline, sel perioodil on lähedase kaotanud inimene vapustuses. Ta võib olla hämmeldunud või pidevalt nutta. Leinaja tegutsemine ja keskendumisvõime on häiritud. Selles faasis eitatakse juhtunut, sest seda ei soovita ega suudeta uskuda.

Järgmise astmena tekib igatsus ja otsimine - tehakse endale selgeks, kuivõrd nemad ise lahkunu surma eest vastutavad. Surma põhjust otsides esitatakse pidevalt küsimusi ja tehakse oletusi. Sel perioodil esineb rahutus ja võimendub tujude kõikumine. Võib esineda ka ärrituse- ja vihaperioode, mil süüdistatakse kõiki teisi ja iseennast.

Segadus ja organiseerimatus - see on sageli kõige ohtlikum faas, mil suureneb lahkuminekute ja suitsiidide arv. Leinaja tunneb sel perioodil tühjust, abitust ja sügavat masendust. Selles faasis võivad jääda kõrvale igapäevased põhivajadused ning ilmnedä mitmesugused somaatilised vaevused, paanikahood ja hirm üksiolemise ees. Faasi läbi elades hakatakse tasapisi kaotusega leppima.

Viimane faas on lahenduse leidmine - kaotust omaks võttes ja elumuutusi aktsepteerides kogetakse soovi igapäevaelu jätkata. Nad naudivad taasleitud energiat, huvi ja võimet võtta vastu otsuseid. Perioodi vältel pöörduakse tagasi oma tavapäraste söömis- ja magamisharjumuste juurde. Faasi lõpul ollakse valmis kaotatud inimest meenutama ka elavana, mitte ainult tema kaotamise hetke. (Arro & Jakobson, 2003.)

Võib järeldada, et valu vaibub aja jooksul pikkamööda. Inimene hakkab jälle tundma valusööstude vahel elust rõõmu. Enamikule leinas olevatele inimestest on esimene aasta kõige raskem. Pärast seda hakkab inimene oma elu taas üles ehitama, see ei tähenda kadunu unustamist vaid uue koha leidmist oma südames ja meeles. (Moor, 2003; Presaud, 2009.)

Tuimus on meelega viis end kaitsta vaimse valu eest, mis ähvardab inimest enda alla matta. Valu võib olla nii tugev, et inimene kaotab võime selgelt mõelda, muutub segaseks ja

kaotab orientatsiooni. Leina seisundis aitab selline emotsionaalne tuimus edasi elada ja kriisiolukorras toime tulla, kui see kestab liiga kaua, võib see muutuda probleemiks. See võib ilmned, kui inimene kardab enesevalitsuse kaotada, kui ei lubata endal oma tundeid näidata. Leina täielik läbielamine peab viima leina põhjustava sündmuse täieliku aktsepteerimisele, sellega nõustumisele. See eeldab head kontakti oma tunnetega ning oskust oma tundeid väljendada. (Moor, 2003; Presaud, 2009.)

1.1.2. Leina eripära ja käitumisreaktsioonid lapsel

Lapse leina puhul on tal raskem taluda pereliikmete kaotust, mis tulenevalt lapse vanusest võib olla kas varjatud või väga keerulise käitumisega.

Lapse jaoks tähendab lein kaotusvalu kogemist - olulisest inimesest, aga ka asjast või olukorras ilmajäämist. Oluline on teada, kuidas lapse lein väljendub nii sõnades, kui käitumises. Nagu ka täiskasvanud, reageerivad lapsed surmale väga erinevalt. Lapsed püüavad seda eitada ja sellega enda valu eemale tõrjuda. Laste reageeringutes ei avalda kohe tugevaid tundeid, see võib täiskasvanud segadusse ajada. Toimunu võetakse vähehaaval omaks. Mõningaid lapsi raputab see sedavõrd, et laps muutub loiuks ja ei ole võimeline tegutsema, kuid mõne hetke pärast teeb ta oma toimetusi edasi, nagu ei oleks mitte midagi juhtunud. Lein mõjutab lapseas tugevamalt, kuna isiksus ei ole veel välja kujunenud. Leinamine põimub lapse arenguprotsessidega sedavõrd, et võib osutada keeruliseks hinnata, millal lõpeb leinamine ja jätkub loomulik areng. (Dyregov, 1995; Ivanova, 2008.)

M. Ivanova (2008) on toonud välja kaks olulist aspekti, millest lapse lein erineb täiskasvanu omast.

Esiteks, lapse lein on varjatud - laps jätkab oma igapäeva tegevusi, nõnda et täiskasvanule võib jääda mulje, et lapsele ei lähe surm korda. Tegelikuses ei oska laps oma tundeid sõnadega väljendada ega seosta oma käitumist igatsusega lahkunu järel. Kõige otsesemalt väljendub see pidevas küsimises, millal lahkunu tagasi tuleb?

Teine oluline lapse leina eripära on asjaolu, et laps leinab väikeste koguste kaupa: ta näitab oma kurbust välja lühikest aega, seejärel tegeleda igapäevatoimetustega, nagu poleks midagi juhtunud, ning seejärel jälle kurvaks muutuda.

R. Raielo (s.a.) on toonud välja lapse leina- ja kriisireaktsioonid, mis avalduvad järgnevate astmetena:

Esmalt tekib ängistus ja haavatavus. Lapsel esineb hirm üksinduse ja pimeduse ees, hirm kaotada teist lähedast inimest.

Esile kerkivad mitmesugused elavad mälestused, eriti tulevad ilmsiks õhtuti, enne uinumist. Sellele järgneb lein, kurbus ja igatsus, millega kaasneb tühjuse tunne. Lastel esinevad tõsised unehäired – uinumisraskused, hirmuunenäod, pidev väsimus, mida ei pruugi lähedased tajuda ja laps ei oska nendest probleemidest kõnelda.

Tekivad ärrituvus ja raev, mis võib avalduda eeskätt mängudes. Esile võib kerkida võlatunne, enesesüüdistused ja häbi.

Tekivad ka probleemid õppimisega, toimub tugev motivatsiooni langus. Leinaga kaasnevad ka kehalised sümptomid - pea- kõhu-, südamepiirkonna ja muud valud, iiveldus, oksendamine, öine voodimärgamine jm.

Esinevad probleemid kaaslasega suhtlemisel, sest laps ei tule toime oma muredega. See võib kaasa tuua muutused iseloomus, mis väljenduvad enesesse tõmbumises või väljaelamises. Maad võtab pessimism tuleviku suhtes. Neid reaktsioone on oluline mõista, kui leina avaldumisviiside negatiivse mõjuna füüsilisele, emotsionaalsele, vaimsele ja sotsiaalsele heaolule.

Leina reaktsioonides on täheldatud soolisi eripärasid. Poisid väljendavad leina käitumisega, tüdrukud pigem sõnade kaudu (Ivanova 2008). A. Dyregrov (1995) toob välja oma kirjutises, mis käsitleb laste reageeringuid pärast õpetaja surma, poiste ja tüdrukute vahelised erinevused. Tüdrukud kirjeldavad oma leina põhjalikumalt. Tüdrukud on emotsionaalsemad, nutavad rohkem, neil olid suuremad keskendumisraskused võrreldes poistega ja nad olid hirmul ning ängistatud. Poisid tunnistasid, et nad reageerisid juhtunule vaid sel viisil, et tõrjusid juhtunuga seotud mõtteid eemale. Poisid tunnistavad ja kogevad vähem leina ning kriisireageeringuid kui tüdrukud, ning nad räägivad juhtunust vähem.

Lapsed tajuvad ja mõistavad leina erinevalt, vastavalt oma vanusele. Nad eitavad olukorda ja seetõttu harjuvad olukorraga tasapisi. Iga laps kogeb leina individuaalselt ja leinareaktsioonid avalduvad erinevalt. Lapsed saavad olukorras paremini hakkama, kui nad täiskasvanutele oma tunnetest ja mõtetest teada annavad.

1.2. Emotsionaal-psühholoogilise toe tähtsus leinaperioodil

Emotsioonid on inimese igapäevaelu lahutamatu osa, mille puudumist on raske ette kujutada. Inimesed ei oleks rõõmsad, oma saavutuste üle ja ei tunneks kurbust oma lähedase kaotuse puhul, poleks pettunud läbikukkunud ettevõtmise pärast, ega tunneks häbi oma valesti tehtud tegude üle. Üllatustest rääkimata, kui kaugel sõber külla tuleb ette teatamata. Seega annavad just emotsioonid igale päevale kordumatu ja meelde jääva tunde. Igapäevaselt mõeldakse emotsiooni all ennekõike hingeseisundit. Psühholoogias käsitletakse emotsioone laiemalt, hõlmates seda, mida inimene ise tunneb, mitmeid teisi tegureid, nagu emotsioone põhjustavad sündmused ja tegevused, mida see hingeseisund meid tegema sunnib. Emotsioonid kujutavad endast pikemat sündmuste ahelat, mis algab emotsiooni põhjustava olukorraga ja lõpeb emotsiooni avaldamisega. (Raelo, 2002.)

Emotsioonid muudavad keha valmisolekut tegevusteks, väljenduvad miimikas ja žestides, tekitavad erineva tugevusega reaktsioone kuni paanika, ahastuse, raevu ja vaimustushõiseteni välja (Lister, 2012.) Emotsioonid avaldavad mõju tajule ja tähelepanule, kuid nende mõju ilmneb ka füsioloogiliselt. Mõned emotsioonid mööduvad kiiresti, teised püsivad kuid ja mälestustes lausa aastaid. (Saarits, 2005.) Aristoteles on välja toonud erinevad tunded, milleks on himu, viha, hirm, julgus, kadedus, rõõm, armastus, vihkamine, igatsus, kiivus, haletsus ja kõike, millega käib kaasas nauding või kannatus (Aristoteles, 1996.)

Emotsionaalne valu on madala enesehinnangu peamine kandja. Emotsionaalselt murtud hinged teevad sama palju valu, kui füüsiliselt viga saanud hinged, need võivad olla täpselt sama võimetuks tegevad. Seepärast ongi ääretult oluline olla informeeritud, mida kasulikku saab teha, et neid haavu ravida. Kui käe hoidmisest ja kuulamisest jääb väheks on valikuvõimalusteks psühhoteraapilised võimalused. (Lindenfield, 2010.)

Emotsionaalne tervenemine on raske, kuna leinaperioodil kannatatakse keskmisest suurema kaotuse käes. Madala enesehinnanguga pole mitte kalduvus saada rohkem haiget, vaid ka tunnevad haiget saades palju intensiivsemat valu. Nende alateadvus säilitab tihti keskmisest suurema koguse ravimata haavu. (sammas)

Lapsed armastavad üldiselt elada rutiinset elu ja soovivad, et kõik asjad sujusid samamoodi. Mõni laps on muutuste suhtes väga tundlik. Tunnete abil kohaneb inimene uute olukordadega ja psüühiline kohanemisevõime on piiritu. Lapse jaoks on piisavalt toeks

täiskasvanu väike mõistetav liigutus või sõna, mis on öeldud soojusega ja lapsele arusaadavas keeles. Raskete elusituatsioonidega toimetulek tugevdab lapse üldist enesehinnangut ja eneseaustust. Kriisiolukorras võib toime tulla, kui lapsel on samal ajal palju kaitsvaid tegureid ning tervendavate kogemuste võimalus. (Niemelä, 2008.)

Emotsionaalne turvatunne on lapse arenguks ääretult oluline. Turvatunde aitavad luua järjepidevalt rakendavad rutiinid. (Kikas, 2008.)

Raskel hetkel vajab laps enda kõrvale inimest, kes on toeks nii emotsionaalselt, kui ka oskab anda psühholoogilist abi. Võimalus väljendada ennast inimesele, kellega on usalduslik suhe on väga oluline. Lein on vaja läbi elada ja mitte maha suruda, anda endale võimalus edasi liikumiseks.

1.3. Lasteaiaõpetaja kui lapse abistaja leina ajal

Õpetaja peaks koos lapsega vaatama tulevikku ja koos mõtlema, kuidas nad saaksid masendust võita. Kurvameelsuse tervenemiseks peaks õppima taas rõõmu tunda väikestest asjadest. Laps peaks uuesti leidma selle elurõõmu, mille ta on kaotanud. (Furman, 2003.)

Leina korral on kõige olulisem last ümbritsev. Lasteaiaõpetaja kes tegeleb lähedase kaotanud lapsega, eeldatakse palju mõistmist ja inimlikku soojust, oskust ja soovi jagada lapse mõtteid ja tundeid ning olukordade tunnetamist.

I. Gilbert toob välja, mis on õpetaja võimuses muuta leinava perekonna masendav aeg veidigi pingevabamaks. Selleks ei ole üldse palju vaja - väikesed, südamest tulevad, professionaalsed, isiklikud tegevused võivad muuta ja muudavadki selle lohutamtu olukorraga toimetulemise lihtsamaks. Ja nii käitudes annab õpetaja lapsevanemale teada, et tema lapse eest hoolitsetakse peale traagilist sündmust parimal võimalikul moel. Ja see aitab kogu perekonnal purunenud elu kildusid kokku korjates edasi liikuda. (Gilbert, 2010.)

1.3.1. Õpetaja käitumine leina situatsioonis

Lapsi ei saa leina ja valu eest kaitsta, kuid nendega saab tunnetest rääkida, aidates neil sel moel leinaga toime tulla. Leina teema on väga keeruline ning seetõttu on raske kohelda leinavat last. Lapsed elavad kaotusi väga erinevalt üle ja seetõttu on raske mõista seda, mis lapsega hingeelus toimub. Last ei tohi jätta ükski, talle tuleb pakkuda turvatunnet ja lapsel lasta leinast rääkida, kui ta seda soovib. Lastega on keeruline rääkida leinast ja veel keerulisem on kohelda leinavat last. Lein kestab kauem, kui osatakse arvata, seega peaks

olema lapse kõrval kogu aeg olemas ja küsima, kas ta soovib sellest rääkida. (Hansson & Oscarsson, 2006.)

Kui lapse peres on lein, on oluline, et laps jätkaks lasteaia käimist, niipea kui võimalik - see aitab taastada lapse elukorralduse, mille kaotus on segi paisanud. Kui lasteaia jätkub elu endistviisi, toetab see ka stabiliseerimist teistes valdkondades – kodus, sugulaste ringis. Õpetaja teadlikkus lapse leina avaldumisest ja selle eripäradest on väga oluline, kuna kaotusvalu mõjutab lapse käitumist ja toimetulekut õppimisega. Õpetajad on väga toetavad peale juhtunut, kuid paljud lapsed hakkavad kaotusest aru saama ja sellele reageerima alles kuid, isegi aastaid hiljem. (Ivanova, 2008; Riis, 2010.)

Kaotuse läbielanud lapsele on äärmiselt tähtis pakkuda emotsionaalset tuge. Ta ei vaja toetust vaid üksnes pärast kaotust, vaid toetus on oluline kogu leinaprotsessi vältel, mis võib kesta aastaid. Leinajal on esmased vajadused: seltskond, hea kuulaja ja privaatsus, et vältida oma tundeid hukkamõistmishirmu ja piinlikkustundeta. Suhtlemisel on väga suur tähtsus kogu leinaperioodi vältel. Viis, kuidas lapsega suhelda, avaldab leinast toibumisele suurt mõju. Erilist tähelepanu peaks pöörama lastele, kes ei näita oma emotsioone välja. See, et nad oma kaotusvalu ei väljenda, ei tähenda, et nende hinges on kõik hästi. Kaotust kogevad lapsed vajavad tuge, eriti need, kes hoiavad oma emotsioone endale ja tunnete sõnadesse panemine valmistab raskusi. (Kaplan, 2005.)

Lasteaiaõpetaja saab luua lasteaia tundekasvatust toetavaid tingimusi, mis oleks toetav ja mõistev, kus märgata eelkõige seda, mida laps teeb hästi, lapse individuaalsust arvestades. Osad lapsed vajavad üksindust, teised rohkem seltskonda. Oluline on lapse jaoks läbi tegevuste oma tunnete väljendamine. Leinas laps peab saama tegutseda olukordades, kus ta saab näidata oma tundeid. Lapsega alustada vestlust ja anda talle mõista, et õpetajal on aega teda kuulata. Sealjuures koos lapsega kogeda erinevaid emotsioone – rõõmustada ja kurvastada koos. Ei tohi keskenduda ainult sellele, et laps räägiks meile ainult kurbadest tunnetest ja raskustest, mida ta kogeb. Sellisel juhul jääb lapsele mulje, et tal ainult kurbadest tunnetest tulebki rääkida. Tuleb näidata, et kõik lapse tunded on tähtsad. Ainult sel viisil saab toetada ja julgustada oma tunnetest rääkima. (Almann, 2003.)

Mures lapse juures võib õpetaja märgata, et ta ei soovi teiste lastega koos mängida, väites, et teised ei soovi koos temaga tegutseda. Ta võib olla tõrjuv helluse suhtes, kuna ei tunne ennast vajalikuna. Tegelikult otsib laps tuge, kuid ei oska sageli seda vastu võtta. Kõige olulisem on lapsele näidata, et temast hoolitakse ja teda armastatakse rühmas. Lapsega olla

lähedane, hoida tema käest, võtta teda sülle, silitada tema pead ja vaadata talle silma. Laps peab mõista, et teda soovitakse oma mures aidata. Kui laps otsustab oma mure usaldada, tuleks seda mõista nii, kuidas laps seda tõlgendas. Last kuulates püüda mõista, millised tunded on lapse sõnade taga. Leida lapsele tegevus ja kaasata teda erinevatesse tegevustesse. Lapsele on hea, kui ta tunneb, et õpetaja huvitub sellest, mida ta mõtleb ja mille üle ta muret tunneb. Lapsel endal lasta otsustada, kunas ta soovib enda avada ja õpetajal abi saada. (Almann, 2003.)

Õpetaja peaks lapsega suhtlemisel olema ettevatlik ja mitte suruma surma teema käsitlemist. Mõned lapsed ei soovi et juhtunust räägitakse ja seetõttu tuleks selgitada välja, millised on lapse soovid. Oluline, et õpetaja mõistaks, et laps ei vaja kaitset reaalsuse eest vaid abi reaalsusega kohenemiseks ja edasi minemiseks. (Raielo, s.a.)

Oluline on rituaalide õpetamine lastele - see lihtsustab tunnete väljendamist, tõlgendab rituaale, kui toiminguid, mis annavad tavapärastele elu sündmustele erilise tähenduse. Rituaalidel on tugev jõud mõjutada nii teadvust, kui alateadvust. Rituaalidel on tähtis koht nii täiskasvanute, kui laste elus. (Doka, 2000)

Matus on oluline rituaal, millest ei tohiks laps kindlasti kõrvale jääda. Matused annavad võimaluse lahkunuga hüvasti jätta ja sümboolsete tegevuste kaudu väljendada tundeid, mida lapsed ei suuda sõnadesse panna. Sageli arvavad täiskasvanud, et lapsed ei saa matustest aru ja matusel kogemus traumeeriks last veelgi rohkem. Siiski peaks andma lapsele valida, olles eelnevalt selgitanud, mis matusel toimub, sundimata osa võtta. Kui laps soovib siiski matustest osa võtta, on oluline, et temaga oleks täiskasvanud, kes pakub lapsele turvatunnet. Nii on lapsel võimalus küsida küsimusi ja avaldada mõtteid. (Ivanova, 2008.) Rituaalide olulisust on rõhutanud samuti Raielo, mis aitaksid lapsel reaalsust omaks võtta ja raskusi üle elada (Raielo, s.a.)

Laps on lasteaias väga suure osa oma ajast igapäevaselt ja seetõttu on õpetaja ja kodu koostöö väga oluline, et laps saaks taas oma turvalise elurutiini tagasi. Õpetaja peab hoolitsema lapse heaolu pärast ja seetõttu on oluline teha kõik selleks, et laps tunneks taas rõõmu muutunud olukorras.

1.3.2. Tegevused lapse leina leevendamiseks

Lapse leina leevendamiseks on palju erinevaid võimalusi, alustades lapsega rääkimisest ja lõpetades erineva muusika ja kunsti kasutamisega. Lasteaiaõpetajal on oluline ülesanne

pakkuda lapsele kriisiolukorras tegevusi, mis aitaksid taas lapsel igapäevatoimingutega paremini toime tulla.

Lapsel võib olla surma traumaatilistes aspektides raske rääkida. Leinas lapsi võib aiadata sellega, et suunata neid lugema arengutasemele vastavat raamatut surma oludest. Sellised raamatud loovale lastele mudeli, et nad räägiks avatult surma aspektidest. (Cohen, Mannarino & Deblinger, 2006.)

Leinavale lapsele võib toeks olla üheskoos mõne raamatu lugemine ja selle üle vestlemine, lasteaialapsed võivad soovida matuseid veel kord läbi mängida, seda ei peaks täiskasvanu takistama. Mängudes tutvustada üldiselt leina ja mängida leinale suunatud mängu. Mängudes küsida neutraalseid küsimusi surmast ja leinast, kui pigem isiklikust kaotusest. (sammas)

Leina võib käsitleda näidendis, milles on kurva sündmusega süžee, kuid õnnelik lõpp. Ei tasu muretseda kui laps mängib matuseid või joonistab pilte inimesest, kes suri. Kui mänguga liituda, võib teada saada, mis toimub lapse peas. Mäng on väga oluline vahend, mille kaudu lapsed kaotusvalu väljendavad. Selle abil saab käsitleda mitmeid väärarusaame, mis võivad lastel matusega tekkida. Samuti võib abiks olla muusika kuulamine ja oma lemmik instrumendiga mängimine. (Ivanova, 2008; Persaud, 2007; Mayers, 2006.)

Last hoituna kõige surmaga seonduva eest, võib täiskasvanuna surmaga kokku puutudes olla väga raske hakkama saada. Laste puhul on loomulik, et surmaga seonduvad asjad neid huvitavad ja nad küsimusi esitavad. See aitab neil mõista, et surm on elutsükli loomulik osa. Et seda korvata, jagada lastele ajalehed nekroloogidega ja arutleda, mis seal kirjas on. Seejärel kirjutada ise lahkunule järelhüüe. Joonistamine aitab väljendada oma mõtteid ja hirme tuleviku ees. Laps võiks joonistada pildi, milline on olukord aasta pärast. Julgustada last pidama päevikut ja kirjutama luuletusi. Abiks võib ka olla „Mälestusteraamat“, kuhu laps saab joonistada pilte ja mälestusesemeid lahkunust. (Barnard, 2003; Arro, Jakobson & Paju, 2001.)

Poiste ja tüdrukute leina erinevust arvestades, võiks poistele pakkuda võimalikult palju füüsilist tegevust. Füüsiline tegevus aitab muremõtted mõneks ajaks unustada. Nii võivad abistava tegevusena toimida jooksumängud, sportimine ja matkamine. Lubada lastel

matusetseremoonia ise kujundada - laulda laule, öelda palveid ja pidada kõne. (Ivanova, 2008.)

Lapsele, kes pole matustel osalenud, on surnuaed kummaline ja võõras koht. Seetõttu on 6-aastaste ja vanemate lastega surnuaias käimine neile kasulik ja õpetlik. See vähendab nende hirmu kummituste ja vampiiride ees, mida selles vanuses lapsed kalmistuga seostavad. (Ivanova 2008.)

Lapse leina leevendamiseks sobivad ka muusikateraapilised võtted. Muusikateraapia põhieesmärgiks on luua usalduslik suhe lapse ja terapeudi vahel, et lapsel oleks võimalus väljendada oma tundeid turvalises keskkonnas, äratada ning käsitleda mälestusi lapse surnud lähedasest ja korraldada lapse elu, et tal oleks kergem kohaneda muutunud olukorraga. Loova tegevuse ühendamine teraapiaga on väga oluline. (Erkkilä, 2008.) Tähtsustada olevikku ja tulevikku. Kui inimene tajub, et teda mõistetakse siin ja praegu on üks tulevikku avatum. (Leino, 2001.)

Muusikateraapia võimaldab leinas lapsele end tugevalt ja mitmekülgset väljendada. Muusika aitab kaasa soodsa terapeutilisele suhte sünnile. Et last täielikult mõista on vaja saavutada kontakt lapse tunnetega. Leinava lapse muusikateraapia ülesanne ja eesmärk on hinnata lapse hetkelist olukorda leinaga seotud sümptomite, mõtete ja tunnete uurimise kaudu. Kaugem eesmärk on normaliseerida lein. Terapeut peab meeles pidama, et kuigi tegu on muusikateraapiaga, võib laps soovida end väljendada ka sõnaliselt, milleks tal peab olema õigus ja võimalus. Terapeut saab tihti lapselt väärtuslikku teavet lapse koduse olukorra kohta ja mitte üksnes sõnaliselt vaid eriliste muusikaliste rollimängude või lapse muusikaliste toimingute üldise meeleolu ja käitumise järgi. Seda infot kasutades ja olukorda osavalt juhtides on võimalik terapeudil aidata kohaneda lapsel oma muutunud elusituatsiooniga. Muusikaline tegevus lõõgastab ja vähendab stressi. Muusikat võib kasutada kõnelise eneseväljendamise aktiveerimiseks. (Erkkilä, 2008.)

Pereteraapia võib aidata ravida leina lähedase surma pärast. Kui perekond ei suuda tulla toime kriisi või muutusega ja tal on raske kohaneda siis võivad ühel või mitmel pereliikmel kujuneda probleemid, mis puudutavad paratamatult kõiki pereliikmeid. Pereterapeutide ülesanne on aidata üksikutel liikmetel leidma uusi mooduseid raskustega tometulekuks. Perekonnale suunatud teraapias kasutatakse sageli psühholoogilist selgitustööd, mis aitaks inimesel tagada rohkem isiklikku ja füüsilist ruumi. (Persaud 2009.)

Leinavatele lastele on mõeldud toetusgrupid, mille eesmärgiks on lapsi julgustama oma tundeid ja mõtteid väljendama, kuulata teiste laste mõtteid ning tunda, et neil on midagi ühist, selle läbi mõistab laps, et kellegil on veel sarnased tunded ja ta pole üksi. Selline toetusgrupi tegevus annab lapsele tuge ja lootust edaspidiseks. (Raielo, s.a.)

2. UURIMUSE EESMÄRK JA METOODIKA

Antud peatükk käsitleb uurimismetoodikat, mille abil töö autor kavandab välja selgitada lasteaiaõpetaja teadlikkust lapse käitumisese eripärast ja lapse toetamise võimalustest tema leinaperioodil.

2.1. Uurimistöö eesmärk ja uurimisküsimused

Käesoleva lõputöö eesmärgiks on välja selgitada lapse käitumise eripära leina situatsioonis ja lasteaiaõpetaja lähenemised lapse abistamisel.

Lõputöö uurimisküsimused:

- Millisena väljendub lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda?
- Kuidas saab õpetaja toetada psühholoogiliselt last leina ajal?

Uurimuse läbiviimiseks oli kavandatud selle valim, meetod ja korraldus.

2.2. Valimi koostamine ja kirjeldus

Uurimuse valimiks osutus kümme lasteaiaõpetajat, kellel on kogemus leinas oleva lapsega. Uurimistöö jaoks kasutas autor sihipärast valimit. Valimi moodustamise kriteeriumiks oli asjaolu, et õpetaja rühmas on olnud või on laps, kes on kaotanud oma lähedase.

Samuti kasutas autor lumepalli-valimi meetodit. Autor leidis 1-2 uuritavat, kes omakorda hakkasid soovutama järgmisi samadele kriteeriumitele vastavaid uuritavaid.

Lõputöö autor lubas tagada küsitletavate konfidentsiaalsuse ning kasutada andmeid vaid antud lõputöös. Sellel eesmärgil on lõputöös muudetud laste nimed ja õpetajate nimed asendatud koodidega (tabel 1). Andmeid kasutatakse ainult antud uuringus.

2.3. Meetodi valik ja kirjeldus

Autor kasutab lõputöö andmete kogumismeetodina kvalitatiivset meetodit, mis võimaldab koguda informatsiooni üksikisiku tunnete ja käitumise kohta. Intervjuu kasutamine antud teema puhul on eriti õigustatud, kuna tegemist on väga sensitiivse temaga.

Kuigi intervjuud uurimismeetodina on kritiseeritud peamiselt selle subjektiivsuse pärast, oli intervjuu, kui andmekogumismeetodi valimise põhjuseks asjaolu, et kvalitatiivne uurimismeetod võimaldab saada terviklikke vastuseid (Laherand 2008). Intervjuu on

paindlik andmekogumismeetod, mis võimaldab andmekogumist vastavalt olukorrale ja vastajale reguleerida (Hirsjävi, Sirkka, 2005). Intervjuu aitab luua vastajaga otsese kontakt, mille käigus soovib autor põhjalikku teavet ja võimaluse mõlemal osapoolel arusaamatuse korral esitada täpsustavaid küsimusi.

Intervjuu küsimustik oli koostatud töö autori poolt tuginedes lõputöö teoreetilises osas esitatud materjalile. Intervjuu küsimustik (lisa1) koosneb 19 küsimusest, mis on esitatud avatud küsimustena.

Küsimustik põhineb kolmel plokil. Esimese plokki küsimused (1-3) on suunatud respondendi üldandmete välja selgitamisele. Teise plokki küsimused (4-9) kirjeldavad lapse käitumist leina situatsioonis ja peale seda. Kolmanda plokki küsimuste (10-19) abil püüab autor määratleda võimalusi lasteaiaõpetajal lapse psühholoogiliseks toetamiseks leina perioodil.

2.4. Uurimisprotseduuri kirjeldus

Intervjuu viidi läbi ajavahemikus 19.12.2013-13.03.2014 Intervjuu kestvus umbes 15 min. Intervjuud viidi läbi õpetajatega individuaalselt. Intervjueerimise läbiviimiseks leppis autor kokku õpetajatele sobivad ajad. Intervjuu toimus intervjueeritava õpetaja lasteaias, privaatses ruumis, kus viibisid vabas ja sõbralikus õhkkonnas vaid intervjueeriija ja intervjueeritav. Vaba ja meeldiva õhkkonna loomiseks tutvustas autor ennast ja oma uurimuse eesmärki ja intervjuu läbiviimise meetodit. Intervjuu lõppedes rõhutas autor intervjueeritava olulist panust käesolevasse uurimusse ning tänas osalenud õpetajat. Vestlused salvestas autor õpetajate nõusolekul esmalt diktofonile ning seejärel transkribeeris. Transkribeerimisel lähtus autor M.-L. Laheranna (2008) poolt välja antud raamatust „Kvalitatiivne uurimisviis“ juhistest.

Intervjuu tõlgendamiseks kasutas autor hermeneutilist analüüsi. Andmeid analüüsides ja tõlgendades kaitseb autor uuritavate ananüümsust. Uurimistulemused on esitatud nii, et indiviidid ega toimumiskohad ei ole äratuntavad. Uurimismaterjali hoiab autor kõrvaliste isikute eest kaitstuna (Laherand, 2008, 51). Seda soodustab ka olukord, et osa juhtumeid on ajaliselt vanemad, seega soodustab see ka enam konfidentsiaalsust. Analüüs keskendub mittedumbrilistele näitajatele vaid sisulistele momentidele, mis selguvad intervjuudest. Analüüsi paremaks mõistmiseks on kaldkirjas toodud respondendi ütlused. Laste nimed uuringus on muudetud, õpetajad on uuringus toodud välja koodide all - (Õ1-10).

3. UURIMUSTULEMUSTE ANALÜÜS

Käesolev peatükk annab ülevaate lasteaiaõpetajate käitumisest leina läbielava lapsega õpetajate endi arvamuste põhjal.

3.1. Üldandmed

Tabel 1. Intervjueeritud lasteaiaõpetajate üldandmed (n=10)

Kood	Õpetaja vanus	Õpetaja haridustase	Õpetaja staaž
Õ1	63	keskeriharidus	40 aastat
Õ2	70	Kõrgem pedagoogiline	45 aastat
Õ3	38	Kõrgharidus	20 aastat
Õ4	47	Kõrgem pedagoogiline	10 aastat
Õ5	41	Kõrgharidus	10 aastat
Õ6	49	Rakenduslik kõrgharidus	16 aastat
Õ7	30	Magistrikraad	10 aastat
Õ8	32	Kõrgharidus	7 aastat
Õ9	23	Omandab kõrgharidust	1,5 aastat
Õ10	58	Keskeriharidus	39 aastat

Intervjueeritud õpetajatest kõige noorem oli 23-aastane, kelle tööstaaž oligi kõige lühem. Kõige vanemaks intervjueeritavaks osutus 70-aastane lasteaiaõpetaja. Intervjueeritavad moodustasid peamiselt ühe keskealiste grupi.

Kümnest õpetajast ühel on magistrikraad, kahel on keskeriharidus, üks õpetajatest omandab hetkel kõrgharidust ja kuus omavad kõrgharidust. Seega enamus intervjueeritavatest õpetajatest on kõrgharidusega.

Õpetajate tööstaaž jääb vahemikku 1,5-45aastat. Järelikult, mida kõrgem on vanus, seda pikem on ka respondendi tööstaaž.

Erilisena tooksin välja töökoha ja kestva kutsekindlusega 70-aastase lasteaiaõpetaja, kellel on tööstaaži 45 aastat, kusjuures õpetaja on teinud tööd vaid ühes lasteaias. Nii kaua, kui on lasteaiad avatud olnud, on tema selles töötanud.

Tabel 2. Üldandmed laste kohta (n=10)

Lapse sugu	Vanus	Kaotatud lähedane
Tüdruk	3-aastane	Isa
Tüdruk	3-aastane	Ema
Poiss	3-aastane	Isa
Poiss	3-aastane	Isa
Poiss	3-aastane	Vend
Poiss	4-aastane	Isa
Poiss	5-aastane	Isa
Tüdruk	6-aastane	Ema
Tüdruk	6-aastane	vanaisa
Poiss	6-aastane	Isa

Uurimusest selgus, et pooled ehk viis uuritavatest lastest, olid kaotades oma lähedas 3 aastaselt, 4- ja 5-aastasena kaotas vanema üks laps ja kolm last olid lähedase kaotuse hetkel 6-aastased. Uuringust selgus, et kõige paremini tuli kaotusvaluga toime 3-aastased lapsed. Sooliselt jagunesid lapsed järgnevalt: 6 olid poisid ja 4 tüdrukut, kes kaotasid oma lähedase.

Uurimusse oli sattunud viis poissi, kes olid pidanud taluma isa kaotust. Isa kaotus pojale tähendab kaotada partner, kaaslane ja eeskuju. Tõeliselt mehelikke omadusi nagu sihikindlus, eneseteostus, jõud, headus, tahtejõud ning loovus on kogukondades läbi aegade isadelt poegadele edasi antud. Üks poistest oli kaotanud oma vanema venna. Kolmest tüdrukust olid kaks kaotanud oma ema ja üks vanaisa.

3.2. Lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda

Kõigepealt sooviti teada kuidas avaldusid leinava lapse reageeringud lasteaias?

Antud juhul olid õpetajatel rühmas üks 6-aastane tüdruk, kes oi kaotanud oma vanaisa ja 6-aastane poiss, kes oli kaotanud oma isa.

Mõnel ajahetkel hakkas nutma, küsimisel ütles, et talle meenus vanavanaisa. (Õ8)

Laps oli esialgu šokis ja pärast püüdis käituda tegelikult tavaliselt aga mõned sellised ootamatud asjad, nagu nutuhood. Vihahooge sellel lapsel ei olnud. (Õ1)

Uurimistulemustest selgus, et 6-aastaste laste põhilisteks reaktsioonideks leina situatsioonis olid nutuhood. Esialgne seisund kaotusele on pingeline ja suhteliselt lühiajaline, sel perioodil on lähedase kaotanud laps veel šokis. Ta on hämmeldunud ja pidevalt ajab nutma. Selline käitumine leinas on iseloomulik esimestele päevadele. Suuremad lapsed püüavad kaaslaste seas käituda tavaliselt, kuid ei suuda reageerida keskkonnale adekvaatselt, sest sündmused on värsked.

Laps oli palju omaette. Hakkas mängima surnu mängu, et keegi koguaeg suri. Laps heitis ise pikali, pani käed risti rinnale ja mängis surnut ja teised lapsed katsid teda patjadega. Lõpuks mängis terve rühm seda mängu. (Õ5)

Selliselt käituvad lapsed siis, kui on olnud kokkupuude surnuga, kas koduses keskkonnas või matustel. Tänapäeval ilmselt pigem viimase situatsiooni korral. Lapsed on näinud lähedase püsivat „magavat olekut”, milles väljendubki nende arvates surma olemus. Kaaslaste ühinemine on matkiv mänguline käitumine, mille sisu enamasti ei tajuta. Tegemist on lihtsalt uue olukorraga, mis on lastele huvitav.

Lasteaia laps muutus rahutuks, tihti oli tal probleeme keskendumisega. Vahel hakkas jutustama oma vennast või venna toast või sellest kus vend nüüd on (taevas pilve peal), vahel arsti ja haigla mängude ajal vestles teiste lastega ka suremisest ja et inimene võibki nii haigeks jääda, et võib ära surra. (Õ9) Laps mängis läbi juhtunut, lisades fantaasiategelasi. (Õ10)

Perekonnaliikme kaotuse puhul on loomulik, kui lahkunu aega-ajalt meelde tuleb, seda enam hiljuti juhtunu korral, sest omavaheliste tihedate sidemete korral on uus olukord talumatu ja lapse jaoks mõistmatu. Seetõttu aitab sellest rääkimine leevendada juhtunu valu.

Teine laps ei oska sellises olukorras oma tundeid sõnadesse panna, ta väljendab oma leina läbi mängu, ise tajumata kogu tegelikkust, sest mäng on kõige tuttavam ja turvalisem tegevus.

Lapsel ei esinenud reageeringuid. Ainult mängu keskel kuulsin seda lauset tema suust, et minu isa on mulla all.“ (Õ2) Mõne juhtumi puhul ei täheldanud õpetajad lapse käitumises mingeid muutusi. Kuna lapse lein on varjatud võis õpetajale jääda mulje, et laps ei leina.

Kuna tugevaid emotsioone ei tekkinud, ei osanud ka õpetaja märgata lapse varjatud leina erinevates päevatoimingutes. Siin on ilmselt laps, pigem „sissepoole, kinnisema olekuga” ega avalda enda tundeid ja mõtteid väga kergelt. Selle lapsega peaks õpetaja ilmselt rohkem kontakti otsima.

Laps on muutunud rohkem vägivaldsemaks ning samas kinnisemaks. Temaga kontakti saavutamine nt hommikuringis on keeruline, on mõtetega eemal. (Õ7)

Noorem rääkis sellest ja ütles kõigile, et emme suri ära. Vanem ei rääkinud sellest, aga ta oli närvilisem ja agressiivsem kui muidu, jonnis rohkem ja oli vihane ning ei tahtnud alluda reeglitele. (Õ3)

Laste puhul on täheldatud leina situatsioonis ka agressiivset käitumist, rahulolematust jm taolist, sest laps ei oska ega suuda olukorra ja valuliste tunnetega toime tulla. Selline laps vajaks rohkem tähelepanu ja võimalust oma tunnetest rääkida.

Rääkis sellest kõigile. Saabumas olid jõulud. Ka käpiknukk Päkapike rääkis, mis juhtunud oli. Mängudes, ka vaba joonistamises esines. (Õ6) Selline laps on tubli eneseaitaja, sest kõnelemisel on alati kuulajaid. Enese väljaelamine ja õnnetusest rääkimine aitab igati kaasa leina kergemaks muutumisele.

Ta käis kõigile uutele inimestele rääkimas, et tema isa on surnud. Põhiline reageering oli agressiivsus ning korraldustele, reeglitele mitte allumine. Samuti ei olnud poiss võimeline alustatud tegevusi lõpuni viima- näiteks kunstitöid lõpetama, riidesse panema, taldrikus olevat toitu lõpetama, mänguasju koristama. (Õ4) Iga lapse isikuomadused ja hingeline seisund on erinevad, seetõttu on lasteaiaõpetajatelgi raske leida sobivat käitumisviisi igas olukorras, samas ei tohi last üksi jätta.

Nooremate laste puhul selgus uurimuse käigus, et nad rääkisid olukorrast enda ümber olevatele inimestele. Leinaga toimetulekuks vajab laps turvalist ja mõistvat keskkonda. Lapsel peab olema võimalus ennast väljendada eakohasel viisil. Vanemad lapsed oma tundeid ei osanud kirjeldada ja elasid seda situatsiooni mängu kaudu läbi. Poiste ja tüdrukute reageeringutes esines agresiivsust ja viha võrdselt. Samuti täheldasid õpetajad muutuseid lapse iseloomus nagu endasse tõmbumist. Laste keskendumisvõime muutus leina perioodil halvemaks. Siin tuleks lapsesse väga hoolivalt suhtuda ja kindlasti mitte pahandada, pigem kõnelda ja lasta lapsel rääkida, mida ta tunneb.

Järgnevalt sooviti teada, kuidas reageerisid lapse leinale rühmakaaslased?

Kuulasid, arutlesime teemal, küsisid - miks ? (Õ3) Rahulikult. Rühmas käis koheselt, juhtumile järgneva päeval hommikul kriisipsühholoog, kes mängis lastele pehmete mänguasjadega läbi mõiste: surm. (Õ6)

Uurimusest selgus, et kriisipsühholoog on sekkunud vaid ühe korra leina situatsioonis, et olukorra kurbust leevendada kogu rühma jaoks. Õpetaja ja juhtkonna kiire tegutsemine, kriisipsühholoogi kutsumisel on laste emotsionaalsele seisundile oluliseks toetavaks teguriks. Peale teate saamist on pidanud mitmed õpetajad oluliseks teema puudutamist, see aitab paremini mõista ja ära hoida valesid arusaamu situatsioonist.

Kolme juhtumi põhjal ei märganud õpetajad lapse rühmakaaslaste käitumises mingeid muutusi. Ühe juhtumi põhjal oli näha, et lapsed olid kurvad, kuid ei osanud olukorra lahendamiseks midagi ette võtta. Selline olukord võib tekkida siis, kui puudub üldse surma kogemus. Samas peaks õpetaja surma teatele reageerima. Kuid ka lasteaiaõpetaja võib olla nii noor inimene, et pole lähedaste surmaga mingit kogemust. Seega oleks vajalik tutvuda ka vastava teemalise kirjandusega, sest kui midagi on juhtunud, siis on hilja raamatut otsida.

Ühes rühmas hakkas kogu grupp mängima surnute-mängu. Uurimusest ei selgunud, kas õpetaja sekkus mängu või mitte. Autor leiab, et viimasel juhtumil oleks vaja olnud lastega olukorrast rääkida, kuna lapsed ei osanud oma tundeid ise sõnadega väljendada, siis leiti ise otstarbekas lahendus.

Väiksemate laste puhul ei pidanud enamus õpetajatest teema käsitlemist vajalikuks, kuna olid veendumisel, et surm on nende jaoks liiga abstraktne mõiste. Sellises olukorras peaks ehk mõnda aega jälgima lapse käitumist, et olla vajadusel lapse jaoks olemas. Teisalt nõuavad sellised juhtumid kindlasti lastevanemate ja õpetajate koostööd.

Aktiivne lein kestab tavaliselt aasta. Kuidas möödusid järgnevad nädalad, milliseid tegevusi tehti ja kuidas laps toime tuli?

Kuna juhtum oli traagiline, pöördusime koheselt laste kriisinõustaja poole, kes soovitas nii lapse perele kui ka rühma lastele ja lasteaia personalile jätkata tavapärast/igapäevast tegevust ehk rutiinset tegevust, mis on tuttav ja turvaline. (Õ6)

Laps käis edasi lasteaias vahetult pärast juhtunud, ema teavitas olukorrast meid ja kuidas ja millal nad lapsele info edastasid. Jätkasime tegutsemist samas rütmis. Isiklikult püüdsin rohkem last märgata ja tema jaoks nii öelda olemas olla, et kui tal tekib kurb hetk, siis ta

poleks üksi. Laps tuli üldiselt hästi toime, vahel võttis venna teemaks, kuid see oli pigem selline tavaline vestlus, kui nüüd suur emotsioonipuhang. (Õ9, Õ3) Lapse elukorralduse taastamisele aitab kaasa, kui laps jätkab oma igapäevast rutiinset elu. Kui lasteaias käimine toimub edasi, aitab see lapsel olukorraga paremini toime tulla. Lasteaiaõpetajale on oluline pakkuda lapsele tegevusi, mis aitaks igapäeva toimingutega paremini toime tulla. Laps vajab oma tavapärasest turvalist keskkonda ja elukorraldust. Oluline on pakkuda sel perioodil tunde kasvatust toetavaid tingimusi, et last märgata ja temaga vestelda, kui ta seda soovib.

Laps läks pärast seda varsti lasteaiast ära, ta vajab psühhiaatrilist abi ja puudus lasteaiast tegelikult väga kaua pärast seda. Tuli tagasi alles 4 kuu pärast (Õ1) – Üks laps uuritavatest, 6-aastane laps, kes kaotas oma isa pidi lasteaiast lahkuma, sest ei tulnud emotsionaalselt toime. Kuna lapse lein ei pruugi välja paista, võis olla tegemist, et seda ei märgatud. Laps elas oma leina väga raskelt läbi. Tema jaoks on tohutu trauma, kui ei osata õigel ajal probleemi märgata ja abi pakkuda.

Surmast on praegusel hetkel möödas 4 kuud. Esimesed surmajärgsed nädalad möödusid mõnetiste nutuhoogudega, lapsel lasti rääkida ja vajadusel nutta. Laps sai väliselt hakkama. (Õ8) Kahe lapse juhtumid on veel niivõrd värsked, et leina reageeringud on igapäevased.

Kas leinas olev laps vajab professionaali sekkumist?

Kolmel juhul lähedase kaotanud laps vajab professionaalset sekkumist psühholoogi või kriisinõustaja poolt. Lein mõjutab last tugevamalt kuna isiksus ei ole veel välja kujunenud. Lapse leina lõppemist on raske hinnata.

Jah, seoses käitumise muutumisega soovitasin lapsevanemal pöörduda professionaali poole. (Õ7) Õpetajad nägid kahel juhul, et lapse käitumine peale leina on muutunud ja vajaks professionaali abi. Õpetaja rääkisid sellest vanemale. Sageli jäävad leinavad lapsed üksi, kuna täiskasvanud on oma tunnete ja tegevustega hõivatud ja seega jäävad lapsed tähelepanuta. Õpetaja julgus soovitada vanemale professionaali poole pöördumist on autori arvates väga tänuväärne. Selgus, et laps *ei vajanud, sest õpetajad oskasid neid aidata ja sellest rääkida. (Õ3)* Kolmel juhtumil ei vajanud laps professionaali abi. Õpetajate pädevus ja teadmised olid leinaperioodil lapsele suureks abiks.

Kahe lapse lein oli veel nii värsked, et intervjuueeritavad ei oskanud vastata, kas laps vajab professionaalset sekkumist või mitte.

3.3. Lasteaiaõpetaja roll lapse leina psühholoogiliseks toetamisel

Olete Te saanud väljaõpet või osalenud koolitustel, kus teemaks on lapse lein ja leinaja abistamise võimalusi?

Respondentidest kaks ei ole saanud mingit koolitust toimetulekuks kriisiolukordades või õnnetusjuhtumi/surmajuhtumi korral. Kolm intervjuueeritavat õpetajat tõid välja ülikoolis psühholoogia loengust saadud teadmised. Õpetajad nentisid, et ülikoolis teemat puudutavate loengute osakaal on väike. Kaks õpetajat on iseseisvalt teemat uurinud ja saanud vastava koolituse.

Magistriõppes nõustajaks õppides oli nõustamise loengute sarjas juttu ka lapse leinast ja leinaja abistamise võimalustest. (Õ7). Sellest järeldub, et enamuse respondentide puhul on tegemist puuduliku ettevalmistusega käitumiseks surmajuhtumi korral. Selline olukord vajab muutmist ja õpetajate koolitamist antud teema valdkonnas. Õnnetusjuhtumid on osa meie igapäevaelust ja teadmised on toimetuleku aluseks.

Kas koolitus aitas reaalses leinasituatsioonis või mitte? Mis sai selgemaks?

Hästi ei mäleta enam. Ilmselt – kuulata last, anda talle aega, olla hooliv, anda adekvaatset infot, vajadusel viia läbi rühmavestlusi. (Õ10)

Laste jaoks on oluline täpse ja asjakohase informatsiooni saamine ning võimalusel rääkida oma tunnetest inimesega, kes teda kuulab ja toetab.

Jah aitas! Olen isiklikus elus kokku puutunud nii traagiliste õnnetusjuhtumite läbi lahkunud inimeste lähedastega, rasketesse haigustesse surnud inimeste lähedastega, kõik mu vanavanemad on surnud. Mind on lapsest saadik (olin lasteaiaaegne) kaasa võetud matustele. Surm on olnud minu jaoks loomulik elu osa, nii on mind kodus kasvatatud/õpetatud. Õnneks on olnud taipu mitte muutuda ülihoolditsevaks aga samas jätkanud leinajatega suhtlemist ka siis kui nad näitasid välja, et nad üldse kedagi ega midagi näha ei taha. (Õ6)

Õpetaja toob välja, kuidas teda on mõjutanud see, et on käinud juba lasteaiast saadik kaugas matustel. Surma tuvustamine elu loomuliku osana lapseas, annab võimaluse sellega täiskasvanuna paremini toime tulla. Õpetaja sai oma esmased teadmised, kuidas käituda matustel ja kuidas suhelda leinas olevate inimestega.

Miks lasteaiaõpetajat peaks informeerima, kui lapse elus on leidnud aset traagiline sündmus, mis on lõppenud kellegi lähedase surmaga?

Õpetaja mõistab lapse käitumise sügavamaid põhjuseid ja oskab last tema leinas toetada. Õpetaja peaks sellisest traagilisest sündmusest teadma ka seetõttu, et laps võib hakata õpetajalt küsima et miks nii juhtus, kas tema tegi midagi valesti jne. (Õ7) Lapse mõistmiseks, toetamiseks, rühmas turvalise keskkonna loomiseks, märgatavalt muutunud käitumise puhul spetsialistide abi soovitamiseks.(Õ10)

Kõik respondendid pidasid vajalikuks, et kui peres on juhtunud traagiline sündmus, peab pere sellest lasteaiaõpetajat teavitama. See arvamus ühtib ka autori arusaamaga pere ja lasteaia koostööst. Õpetaja teadlikkus lapse kaotusvalust, annab võimaluse märgata lapse leina eripära ja toetada last. Kaotusvalu mõjutab lapse käitumist ja toimetulekut. Õpetaja teadlikkus lapse raskest olukorrast aitab tal paremini mõista last ja pakkuda tuge kui laps seda kõige enam vajab.

Kuidas toimus leinaperioodil lasteaia ja kodu vaheline koostöö?

Aktiivne suhtlemine, nõustamine. Lapse käitumise ja meeleolu muutustest lapsevanema teavitamine.(Õ7) Koostöö oli ja on aktiivne, laste isa rääkis muredest, õpetajad soovitasid, et laps jätkaks kohe lasteaias käimist ning küsisid luba sellest teiste laste ja lastevanematega rääkimiseks.(Õ3) Koostöö oli ikka, ema hoidis meid väga hästi kursis lapse tervisliku olukorraga ja arstide soovitustega (Õ).

Leinaperioodil pidasid kümnest üheksa õpetajat pere ja lasteaiavahelist koostööd heaks. Lapsevanemad suutsid raskest olukorrast siiski rääkida lapse muredest ja õpetajaga hoida sidet. Mõlemapoolne toetamine toimus.

Ühe juhtumi põhjal tõi õpetaja välja oma tundmused selle kohta, et eelneva õpetajaga ei olnud kodu ja lasteaia vahelist koostööd ning õpetaja ei pööranud lapse leinale tähelepanu. Autor arvab, et tegemist võis olla usalduse puudumisega või liiga valusas teemas, et ei soovitud sellest rääkida. *Varem ei oska öelda, praegu oleme emaga mitmel korral lapse leinast rääkinud. Kardan, et eelmise õpetajaga ei võetud lapse leinaperioodi üldse arvesse.(Õ4)*

Samuti jääb ühe juhtumi põhjal arvamus, et lapsevanem, ei olnud valmis sellest veel rääkima, kuna teema oli väga värske. Samas peab autor oluliseks, et õpetaja ei esitanud

lapsevanemale ebamugavaid küsimusi ja lasi vanemal ennast avada siis kui tema seda soovis. Teisalt on teadmata, kuidas tuli laps olukorraga?

Kuidas saite hakkama oma tunnetega, et suuta toetada last ja mida õpetajana pidasite oluliseks oma käitumises?

Kuna mu enda isa suri umbes samal ajal, oli päris raske seda teemat puudutada. Samas tean, et surm on osa elust ning sellest tuleb rääkida. Lapsel ei tohi jääda tunnet, et selline ebaõiglus on juhtunud ainult temaga või et tema või keegi teine lähedane võib surmas süüdi olla. (Õ4)

Üks respondent oli hiljuti kaotanud oma lähedase inimese ja seetõttu oli teema käsitlemine tema jaoks emotsionaalselt väga raske. Lasteaiaõpetaja professionaalne käitumine aitas tal paralleelselt toime tulla enda ja lapse aitamisega, suutes lapsele piisavalt tähelepanu pöörata ja teda mõista. Õpetaja leidis, et vaatamata esialgsele šokile, suutis ta olukorraga hästi toime tulla tänu argipäevasele rutiinsele käitumisele.(Õ1)

Lugesin eelpool mainitud teemalisi materjale nii õpingute ajast kui kolleegilt saadut. Rääkisin ka kursaõega kel on sama teema olnud oma rühmas.(Õ7) Siinkohal peab märkima, et lasteaiaõpetaja (Õ7), kes omab magistrikraadi ja on õppinud nõustamist käitub ja arutleb erinevate olukordade üle väga professionaalselt. Seega on vastav haridus väga vajalik õpetajatöös.

Kurb oli ikka, kuid oskasin last toetada ja pidasin oluliseks seda, et laps saaks enda sees toimuvast piisavalt rääkida.(Õ8) *Kontrollisin oma tundeid, olin kannatlik, hooliv, valmis kuulama.(Õ10)*

Üheksal õpetajal ei olnud oma tunnetega raske hakkama saada. Emotsionaalselt oli raske, kuid õpetajad tajusid, et peavad olema rahulikud ja selgelt pead hoidma. Laps vajab neid. Õpetajad pakkusid lapsele nii emotsionaalset, kui psühholoogilist abi, kui nad tundsid, et seda oskavad.

Kuidas käitusite kui olite selle info saanud, kas kasutasite mingeid rituaale?

Uurimuses selgus, et mitte ükski õpetaja ei kasutanud peale surmajuhtumi teada saamist ühtegi rituaali.

Rituaalide õpetamine aitab lastel lihtsustada tunnete väljendamist. Autor peab rituaalide kasutamist väga oluliseks. Loomulikult on vajalik lapsevanemate nõusolek kuid rituaalide

kasutamine aitaks lapsel reaalsust omaks võtta ja raskusi üle elada. Raske juhtumi puhul võiks õpetaja kasutada kasvõi küünla süütamist lahkunule.

Rääkisime sellest ja edastasime info ka rühma lapsevanematele, et nad saaksid oma lastele toeks olla.(Õ3) Autorit pani mõtlema, kas õpetaja küsis leinas oleva vanema käest, kas ta soovib seda infot jagada teiste lapsevanematega. Kuna inimesed on nii erinevad tuleks kindlasti seda ennem küsida kui infot levitama minna.

Kuidas kaasasite lapsi ja tutvustasite neile situatsiooni?

Intervjuude käigus selgus, et õpetajad on kaasanud rühmakaaslasi vestlustesse arutama surma üle. Lapsed on saanud avaldada oma tundeid ja mõtteid selle teema kohta. Iga lapse arvamus ja nägemus on erinev ja oluline. Lastel on raske oma leinast rääkida, kuid surmast rääkimine leevendab asjaolu.

Laps rääkis oma kaaslastele ise oma kaotusest, arutlesime lihtsalt surma üle ja lasin kõigil rääkida nii matustest kui kokkupuutest surmaga.(Õ8) *Räägime siamaani, kuna lapsele on see oluline. Mitmetel teemadel rääkides, eriti kui jutt läheb isade peale, ütleb laps: Aga minu isa on surnud ning teised lapsed esitavad küsimusi.*(Õ9)

Ühel respondendi lapsevanem ei soovinud infot jagada teiste vanematega. Kuna jäi mulje, et laps oma igapäevategevustes leina välja ei näita võis autori arvates soovida lapsevanem hoida teda sellest teatest. Loomulikult võis lapsevanem teadvustada et laps hoomab seda. Ühe juhtumi puhul tuli abiks kriisipsühholoog kes mängis surma lastele arusaadavaks pehmete mänguasjadega. Mõnel juhul ei ole last kaasatudki leinateemasse ega ka rühma teavitatud (Õ7). Seega käitub iga lapsevanem oma äranägemise järgi, sest tegemist on väga isikliku asjaga.

Mis tunne on teil peale tegevust ja kuidas lapsed käitusid?

Õpetajaid pani peale tegevusi muretsema, kas kõik sai öeldud ja nende käitumine oli piisavalt mõistetav lastele. Lapsed kuulasid ja osalesid aktiivselt vestluses. *Kui õpetaja on rahulik, teadlik kuidas käituda ja on oma tegevuse mõtestanud, tunnetavad seda ka lapsed* (Õ7) *Lapsed käitusid erinevalt, kuid kõik olid rahulikud, mõnel tekkis rohkem küsimusi, mõni küsis alles mõne päeva pärast, mõni arutas koos oma vanematega. Endal oli sellest raske rääkida, aga tänu eelnevale kirjandusega tutvumisele oli endal ka lihtsam.* (Õ3)

Õpetaja käitumine peegeldub lastes. Kolmel juhtumil olid õpetjad jäänud rahulikuks ja tegevused edukaks lugenud. Autor arvab et ebakindlust vestluse arendamises võis põhjustada teema ebapiisav tundmine.

Milliseid leina toetavaid meetodeid või tegevusi olete kasutanud lapse leina leevendamiseks? Õpetajad vastasid, et otseselt pole kasutanud midagi, üksnes siis kui laps tuleb rääkima, siis on aidatud lapsel olukorda mõista. Lapsi püütakse julgustada rääkima oma tunnetest(Õ3,Õ4).

Respondentidest kolm tõid välja, et ei ole midagi kasutanud peale vestluse ja arutelu lapse leina leevendamiseks. Lapsel on antud võimalus oma tundeid vabalt väljendada. Õpetajad on püüdnud vastata ka mitte eakohalistele küsimustele. On kõneldud ka tunnetest ja lastud joonistada ja voolida oma tundeid. Kuna lapsed ei oska oma tundeid sõnadega väga hästi väljendada on joonistamine selleks väga hea vahend.

Kas peate leina teemal rääkimist peetakse lasteaias oluliseks (nt koduloomade surm)? Miks?

Kindlasti on see oluline, sest surm on elu lahutamatu osa ja lapsed puutuvad sellega kokku ning iga tundmatu ja võõras asi tekitab hirmu. Et seda hirmu vähendada, selleks tulebki lastega sellest rääkida (Õ3, Õ4) Läbi putukate-mutukate, koduloomade kaotuse on see normaalne. Vältida sõnu: ta magab (laps või hakata kartma uinumist jms.) Surnud on surnud- ta e tunne midagi, ei söö midagi. Ta on surnud. Aga meile jäävad temast ilusad mälestused. Lapsed, kes on viibinud matustel mängivad seda olukorda ka liivakastis ja see on normaalne. Ja nemad on siis ka teadlikud kui mõni putukas surnud on, kuidas see matus käib. Ja kõik mängivad kaasa. Õppetund, mis talletub mällu (Õ6)

Autoril on hea meel tõdeda, et kõik intervueeritavad lasteaiasõpetajad peavad leina teema käsitlemist oluliseks. Kaks õpetajat arvavad, et enne kui lastele antud teemat tutvustada, peaksid nad eeltööd tegema ja iseend selles kindlalt tundma. Samuti peavad õpetajad oluliseks rääkida läbi koduga, kas nad seda soovivad ja kuidas on lapsele teemat tutvustatud. Õpetajad peavad tähtsaks austada kodu soovi ja läheneda teemale samamoodi nagu kodus on juba tehtud.

Surm on meie igapäevane lahutamatu osa ja kaotusvalu teeb natukenegi leebemaks asjaolu, kui laps on teemaga kokku puutunud. See mida ei tea, tundub ka hirmus lapse jaoks.

3.4. Arutelu

Uurimuse selgus, et laste emotsionaalsed reageeringud ilmnemise peale juhtumit mõne aja jooksul. Lapsed mõistavad leina, vastavalt oma vanusele. Uurimuses osalenud väikelapsed tahtsid teemast rohkem rääkida, vanemad lapsed ei oskanud oma tundeid kirjeldada ja väljendasid oma tundeid läbi mängu. Eelkooliealisi lapsi puudutavad kriisid muudavad lapsed abituteks ja passiivseteks. Dyregrov toob välja oma raamatus, et kõige väiksemad võivad arvata, et kadunud tuleb tagasi. Väikelastele on loomupärane avameelsus ja otsekoheus. Leina reaktsioonides on varem soolisi eripärasid tähele pannud Ivanova (2008) ja Dyregrov (1995). Poisid väljendavad leina käitumisega, tüdrukud pigem sõnade kaudu (Ivanova s.a). Uurimusest selgus, et poistel tekkisid käitumishäireid, nad muutusid agresiivsemaks ja ei suutnud enam reeglitele alluda. Poisid muutusid rohkem kinnisemaks. Poisid vältisid tüdrukutest rohkem surmast rääkimist ja neil oli raske oma tundeid näidata. Tüdrukud tahtsid rohkem surma teemal rääkida ja vajasisid rohkem toetust. Poisid ja tüdrukud kogesid mõlemad kurbust, ängistust, igatsust lahkunu järgi ja apaatiat. Uuringus osalenud laste käitumise reageeringutes märkasid õpetajad nutuhooge, igatsust, raevu ängistust, enndasse tõmbumist, keskendumisvõime halvenemist ja raskendatud toimetulekut igapäeva tegevustes. Holmberg (2008) on väitnud, et kui laps kogeb midagi traumaatilist, elab ta neid kogemusi läbi mängu abil. Täiskasvanu jaoks võib olla kergendav kõnelda traumast, elada trauma läbi ning minna edasi, aitab last kõige paremini mäng. Mängus on muutuseks vajalik energia, mis aitab lapsel toibuda. Uurimuses osalenud laste mängudes esines surmateemalisi mängu, mille mängimise võtis terve rühm üle. Mäng oli väga oluline vahend, mille kaudu lapsed kaotusvalu väljendasid. Mängu annab õpetajale võimaluse käsitleda mitmeid arusaame, mis võivad lastel matustega tekkida. Mõne juhtumi puhul ei märganud õpetaja lapse käitumises mingeid muutusi. Uurimuses osales mõni õpetaja, kes ei pidanud leina teema käsitlemist oluliseks, kuna arvas, laps oli liiga väike ja ei taju seda. Autor arvab, et laps ei ole kunagi liiga väike, et tajuda muutusi enda ümber. Lapsed ei oska oma tundeid kirjeldada, seega võib jääda täiskasvanule mulje, et last see ei puuduta. Arro (2001) toob välja, et alati ei pruugi väliseid leinareaktsioone üldse ollagi, kui lapse iseloom, suhted teistega ja kasvukeskkond seda ei soosi.

Lapstele, kes jätkasid peale traagilist sündmust lasteaia käimist, püüdsid õpetajad pakkuda tavapärase rutiini jätkamist. Õpetajad ei teinud oma igapäevategevuses seoses juhtumiga tegevustes mingeid suuri muutusi. Õpetajad pidasid oluliseks pakkuda lapsele

emotsionaalset tuge ja võimalust ennast väljendada siis, kui ta seda soovib. Ivanova (2008) ja Riis (2010) peavad oluliseks, et laps jätkaks lasteaias käimist niipea, kui võimalik, see aitab tavapärase rutiini taastada. Kui lasteaias toimub elu endistviisi, toetab see kiiremat normaliseerimist ka teistes keskkondades. Raielo (2013) arvab, et lapsel tekib palju küsimusi, kui ta tajub, et tal on lubatud küsida. Lapsele tuleb anda lühikesed tõesed vastused kõigile tema küsimustele. Arro (2001) väitel oma mõtteid ja tundeid suudab väike laps väljendada kõige paremini mängu kaudu. Leevendavateks võimalusteks võib veel olla koos joonistamine, olla looduses või mängida liikumis- ja rühmamänge.

Vastuolulisena selgus uurimusest, et õpetajad peavad leina teema käsitlemist oluliseks, kuid puudutavad teemat vaid kriisiolukordades. Lasteaiaõpetajad pelgavad surmast rääkida. Ükski õpetaja ei toonud välja surma teema puudutamist seoses hingedepäeva. Samuti ei kasutanud ükski õpetaja rituaale peale juhtumit, mis oleks võinud olukorda leevendada lapse jaoks. Õpetajad ei soovinud teemat puudutada ja võimalusel vältisid seda. Raielo (2013) arvab, et rituaalid on väga olulised, mis aitavad reaalsust omaks võtta ja raskusi üle elada. Traditsioonid on vajalikud seetõttu, et nad võimaldavad leppida juhtunu, kui reaalsusega, seega vähenevad fantaasiad. Traditsioonid soodustavad tunnete väljaelamist ja annavad lastele ja täiskasvanutele sama kogemuse, mis loob suurema läheduse. Lapse tundeid ja soove tuleb aktsepteerida. Lapsel on vajalik julgustus ja tugi õpetaja poolt. Usaldus ja head suhted õpetajaga on toimetulekuks olulised, samuti suhte säilitamine lapse koduga.

Peaaegu kõik õpetajad tõdesid, et lasteaija ja kodu vaheline koostöö jätkus peale traagilise teate saamist. Õpetajad pidasid oluliseks, kuidas on infot edastanud lapsele kodus ja aktsepteerisid seda ja andsid lapsele infot vastavalt sellele. Oluliseks pidasid lapsevanemad sel hetkel lapse käitumist ja emotsioone lasteaias, samuti anti õpetajal infot lapse käitumisest väljaspool lasteaeda.

Lasteaiaõpetajad tõdesid, et kriisiolukordades on neil vähesed teadmised õigeks käitumiseks. Koolitust on saanud vaid mõni õpetaja, mis puudutas vähesel määral lapse leina. Lasteaedades, kus uurimuses osalenud õpetajad töötavad, puudub kriisiprogramm eriolukordades toimetulekuks. Autor arvab, et lasteaiad võiks suuremat tähelepanu pöörata koolitustele, mis käsitleks leina- ja kriisiolukordades käitumist, siis oleks võimalus õpetajatel julgus ja teadmised abi osutada ning sihipäraselt käituda.

KOKKUVÕTE

Laste toimetulek leinasituatsioonis oleneb otseselt täiskavane oskusest märgata last ja tema vajadusi nii kriisi sattudes kui ka peale seda. Oluline on teada erinevas vanuses laste arusaama surmast ja lapse leina eripära ning sellega arvestada.

Käesoleva lõputöö eesmärgiks oli välja selgitada lapse käitumise eripära leina situatsioonis ja lasteaiaõpetaja lähenemised lapse abistamisel.

Teooria osas on käsitletud leina teemat üldisemalt ja lähtuvalt lapsest. Autor on pidanud väga oluliseks emotsionaal-psühholoogilise toe tähtsust leinaperioodil ja lasteaiaõpetaja kui lapse abistajat leina ajal.

Lapsed ei mõista surma lõplikkust, kuid nad tunnevad samuti sügavat leina nagu täiskasvanudki. Pole olemas õiget leinamisviisi. Igaüks kogeb leina erinevalt. Lapse leinareaktsioonid erinevad täiskasvanute omast ja sageli jäävad need seepärast märkamata. Lapse lein võib olla varjatud ja seetõttu jääb lapsel väga raskel perioodil abi saamata. Laps vajab aega, et olukorraga harjuda. Last ei tohi sundida rääkima, kui ta seda ise ei soovi, õpetaja peab leidma teisi võimalusi ja vahendeid, et leina teemat käsitleda. Laps ei oska väljendada oma tundeid sõnade abil. Tundeelu on praktiliselt halvatud, ta vajab emotsionaalset abi ja turvatunnet kogu leina perioodi vältel.

Leinaga toimetulekuks võib olla palju abi mängust ja loovatest tegevustest. Olgu selleks kirjutamine, joonistamine, mängimine või rituaalide tutvustamine. Need tegevused aitavad rasketel hetkedel lapsel end väljendada, kui ta seda sõnadega teha ei oska. Samas on oluline meeles pidada, et ükski tegevus ei võta leina ära vaid aitab leina leevendada ja väljendada. Need on võimalused, mida saab lasteaiaõpetaja lapsele pakkuda, lapse leina leevendamiseks. Võimalus pöörduda spetsialisti poole, kui lapse mängud on muutunud korduvaks ja kurvaks. Koostöös vanematega on võimalus pakkuda lapsele abi väljaspool lasteaeda, milleks on toetusgrupid ja leinalaager.

Uurimustulemused näitasid, et surmateema tuleb lasteaiaellu paratamatult, arvestamata lapse vanust. Intervjuudes selgus, et lasteaiaõpetajad ei pea leina teema käsitlemist tabuks, kuid pigem väldivad selle käsitlemist. Leina puudutatakse üldjuhul putukate ja

koduloomade kaotuse puhul. Lapsed on mänginud matuseid läbi. Mäng on väga oluline vahend, mis aitab lapsel mõista.

Käesolevast lõputööst selgus, et lasteaiaõpetajal puudub ettevalmistus kriisi- ja leinaolukorras oleva lapsega käitumiseks. Õpetajad toetuvad praktikas isiklikule kogemusele, kuid lapse leina toetamiseks vajavaksid süvendatud teadmisi ja sihipärast tegevust.

Oluline on lasteaiaõpetajate teadlikkus leinaperioodil laste aitamisel kasutatavatest võimalustest. Tuleb mõista, et lapsi on võimalik aidata mitmel moel ja siin on oluline õpetaja roll, kes saab olla toeks perekonnale oma teadlikkusega võimalikest lapse leina leevendamise viisidest ja lapse leina käitumisest leina perioodil. Lapsed saavad keerulistes olukordades hakkama, kui nende läheduses olevatel inimestel on piisavalt teadmisi.

Tööst selgub kodu ja lasteaia vahelise koostöö olulisus. Vastastikune teavitamine lapse käitumisest, meeleolust ja mängude muutumisest aitab kodus ja lasteaias olla teadlikumad erineva keskkonna mõjudest. Õpetajad julgevad soovitada vajadusel lapsevanemal professionaali sekkumist, et last emotsionaalselt aidata. Õpetaja jaoks on oluline teada saada lapse elu mõjutavatest positiivsetest ja negatiivsetest aspektidest. Lapse leina korral on oluline tavapärase rutiini jätkamine ja seda saab tagada koostöös pere ja lastaiaiga.

Lapse lein on varjatud ja sageli pole seda näha, kuna laps jätkab oma igapäevaseid tegevusi tavapäraselt. Sageli võib juhtuda, et täiskasvanu ei märka leinavat last, kuna on oma tegevuste ja tunnetega hõivatud. Leinaga toimetulekuks vajab laps eelkõige turvalist keskkonda, kus oma tundeid sobival viisil väljendada.

Uurimistöo puudujäägiks võib pidada, et töö oleks saanud täiustatud, kui oleks kaasanud ka uurimisse lapsevanemad. Kuidas nemad näevad/nägid leinaperioodil õpetaja toe tähtsuse olulisust. Ühe küsimuse puhul pidi autor tõdema, et see oleks võinud olla täpsemalt esitatud.

Autor loodab, et käesolev lõputöö on juhtinud lasteaiaõpetajate tähelepanu lapse leina leevendamisele olulisusele leinaperioodil ja rõhutas vajalikkust õpetaja teadlikkusele lapse leina eripärast ja kriisiolukordades käitumiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Almann, S. (2003). *Laps ja tunded*. Kirjastus Ilo.
- Aristoteles (1996). *Nikomachose eetika*. Ilmamaa.
- Arro, S., Jakobson, E., Palju, P. (2001). *Laps surmaga silmitsi*. Tallinn: Tänapäev.
- Arro, S., Jakobson, E. (2003). *Silmitsi lapse surmaga*. Tallinn: Tänapäev.
- Barnard, M. U. (2003). *Kuidas aidata depressioonis last*. Kirjastus ERSEN.
- Chazan, M., Laing, A., Davies, D., Phillips, R. (2001). *Eemaletõmbunud, üksildaste laste ja noorukite abistamine*. Tartu Ülikooli Kirjastus
- Cohen, J.A., Mannarino, A. P., Deblinger, E. (2006). *Treating Trauma and Traumatic Grief in Children and Adolescents*. New York: The Guilford Press
- Doka, K. (2000). Using Ritual with Children and Adolescents. Doka, K. (Ed). *Living with Grief*. America: Hospice Foundation.
- Eesti laste- ja noorte kriisiprogramm MTÜ. s.a. [2013, mai 9]
<http://www.lastekriis.ee/>
- Furman, B. (2003). *Põngerjaõpetus: Lahendused laste probleemidele*. Tallinn: Tänapäev.
- Gilbert, I. (2010). *Väike raamat, suurest leinast*. Tartumaa: OÜ Greif.
- Hansson, J., Oscarsson, C. (2006). *Õnnelikud lapsed*. Tallinn: Varrak, 185 – 199.
- Herkkilä, J., Holmberg, T. Niemelä, S., Ylönen, H. (2003). *Surevan lapsen kanssa*. Helsinki: SMS-Tuotanto OY.
- Hiiemäe, E., Kivisaar, K. (2011). Lein. Rmt. *Mõista ja toeta oma last*. Tartumaa: OÜ Greif, 199 – 209.
- Ivanova, M. (2008). Sõnadeta lein. Rmt. Valk. P. (Toim). *Töid religiooni pedagoogikast I*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 213 – 225.
- Järv-Mändoja, K., Käesel, K., Pill, E., Riis, M. (2010). *Vaimse tervise märkamine ja*

ennetamine koolis. Tallinn: Ecoprint AS.

Kaplan, R. M. (2004). *Kuidas lohutada, kui ei tea mida öelda*. Kirjastus ERSEN.

Kast, V. (1998). *Lein: Psüühilise protsessi faasid ja nende ületamise teed*. Tartu: Johannes Esto Ühing.

Kikas, E. (2008). Emotsionaalne ja motivatsiooniline areng. Rmt. *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 92-102.

Leino, M. (2001). *Tegevus kui teraapia*. Tallinn: REKK trükikoda.

Lindenfield, G. (2010). *Enesehinnang: Lihtsad sammud, kuidas arendada eneseväärikust ja ravida emotsionaalseid haavu*. Tänapäev.

Lister, T. (2012). Õpetaja ja õpilaste emotsioonid. Rmt. *Lihtne ja praktiline koolipsühholoogia*. Tartu: AS Atlex, 58-59.

Mayers, E. (2004). *Teens, Loss, and Grief*. United Kingdom: The Scarecrow Press, Inc.

Moor, A. (2003). *Dialoog surmaga - seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel*. Kirjastus Elmatar.

Persaud, R. (2009). *Vaimne tervis*. Tallinn: Tänapäev .

Raelo, A. (2002). Emotsioonid. Rmt. *Psühholoogia gümnaasiumile*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 177-189.

Raielo, R. s.a. *Lapse lein*. [2013, aprill 28]

<http://www.tnk.tartu.ee/0lapse.html>

Saarits, Ü. (2005). Emotsionaalne areng ja kasvatus. Rmt. Henno, K. (Toim.) *Laps ja lasteaed: Lasteaiaõpetaja käsiraamat*. Tartu: AS Atlex, 72-75.

Tuulik, M. (2008). *Õpetaja eetika*. Tallinn: Vali Press OÜ.

Lisa 1. Intervjuu küsimused

Õpetaja üldandmed

1. Teie vanus?
2. Milline on Teie haridus?
3. Kui pikk on Teie tööstaaž lasteaiaõpetajana?

Lapse käitumine leina situatsioonis ja peale seda

4. Kui vana oli laps, kes oli kaotanud oma lähedase? Lapse sugu?
5. Milline kokkupuude oli lapsel lähedasega?
6. Kuidas avaldusid lapse reageeringud lasteaias? Millistes tegevustes?
7. Kuidas reageerisid olukorrale rühmakaaslased?
8. Aktiivne lein aasta, kuidas möödusid järgnevad nädalad, milliseid tegevusi tehti ja kuidas laps toime tuli?
9. Kas leinas olev laps vajab professionaali sekkumist?

Lasteaiaõpetaja roll lapse leina psühholoogiliseks toetamisel

10. Olete Te saanud väljaõpet või osalenud koolitustel, kus teemaks on lapse lein ja leinaja abistamise võimalusi?
11. Kas koolitus aitas reaalses leinasituatsioonis või mitte? Mis oli koolituse sõnum? Mis sai selgemaks?
12. Miks lasteaiaõpetajat peaks informeerima, kui lapse elus on leidnud aset traagiline sündmus, mis on lõppenud kellegi lähedase surmaga?
13. Kuidas toimus leinaperioodil lasteaia ja kodu vaheline koostöö?
14. Kuidas saite hakkama oma tunnetega, et suuta toetada last ja mida õpetaja pidasite oluliseks oma käitumises?
15. Kuidas käitusite kui olite selle info saanud, kas kasutasite mingeid rituaale?
16. Kuidas kaasasite lapsi ja tutvustasite neile situatsiooni?
17. Kuidas teil on enda tunne peale tegevust ja kuidas lapsed käitusid
18. Milliseid leina toetavaid meetodeid või tegevusi olete kasutasite lapse leina leevendamiseks? (Pean silmas muusika, joonistamist vms)
19. Kas peate leina teemal rääkimist lasteaias oluliseks? Miks?